

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ЗА УМОВ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Перетворення в політичному, економічному і соціальному житті суспільства, формування демократичної держави потребують кардинальних змін у багатьох сферах людської діяльності. Сучасний етап розвитку Української держави характеризується зростанням інтересу до минулого народу, до історичних знань, до національної духовної ідеї. Без державницької національної ідеї, без освіти та культури неможливо зрозуміти минулий, теперішній і майбутній суспільний розвиток світу й окремих країн конкретної нації та людства в цілому.

Тому актуальність статті визначається, насамперед, соціальною та економічною необхідністю реформування освітянського комплексу України, спрямованого, перш за все, на удосконалення підготовки спеціалістів та уніфікацією до європейського рівня національних стандартів якості, а також підвищення ефективності державного управління освітою України.

Однією з ключових проблем державотворення за сучасних умов є забезпечення висококваліфікованими кадрами, всіх сфер життєдіяльності суспільства. Управляти суспільними процесами і керувати державними справами, є досить складною і відповідальною функцією органів виконавчої влади. Існує безпосередня залежність результативності й ефективності державотворення від його кадрового потенціалу, який потрібно формувати, підтримувати та всебічно розвивати, оскільки без вирішення якісної підготовки кадрів, їх добору, розстановки не можливо буде змінити рівень соціального та економічного розвитку держави.

Основою відтворення інтелектуального потенціалу народу, виходу вітчизняної освіти, науки і культури на світовий ринок є вища освіта, яка в сучасному світі перестає бути тільки способом підготовки фахівців, а все більше стає необхідною для всебічного розвитку людини. Проте в різних країнах вища школа набула неоднакового поширення. Так, в Іспанії, в розрахунку на 10 тисяч населення припадає 540 студентів, тоді як в Україні за всіма формами навчання цей показник становить лише 240 осіб.

Проте останнім часом в Україні відбувається досить активний процес оновлення загальноосвітньої та вищої шкіл, спрямований на демократизацію та гуманізацію освіти. При цьому слід мати на увазі, що система вищої освіти за структурою та обсягом підготовки кадрів сформувалася в інших соціально-економічних умовах і сьогодні не

відповідає вимогам ринкових перетворень та бюджетним можливостям держави, а тому потребує реформування.

У здійсненні державної політики в галузі освіти важливе місце відведено управлінню. Про це наголошено, зокрема, в Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). Пріоритетними напрямками діяльності освітянських управлінських структур зараз і на перспективу має стати захист системи освіти в умовах становлення ринкових відносин і забезпечення її розвитку з урахуванням кардинальних змін організаційно-економічних, правових, соціально-психологічних відносин, що склалися як у ній, так і в суспільстві в цілому.

Визначальним у реформуванні управління освітою має стати забезпечення тісного співробітництва органів державного управління освітою всіх рівнів, навчально-виховних закладів, наукових установ, громадського самоврядування та їх відповідальності в межах повноважень: створення цілісної системи управління освітою в Україні, якій були б властиві гнучкість, демократизм, динамізм, мобільність, здатність до самоорганізації.

Освіта як галузь інтелектуального й духовного становлення нації переживає сьогодні великі труднощі не лише через те, що дається взнаки соціально-економічна криза, а й тому, що сучасні реалії життя, перехід до ринкової економіки поставили нагальне питання про зміну пріоритетів не тільки в системі навчання й виховання, а й у системі управління нею.

Освіту потрібно реформувати в контексті нових соціально-економічних перетворень. Вона має стати демократичною, гуманною, з передовим, орієнтованим на кращі вітчизняні й світові зразки змістом і технологіями навчання. Перебудова повинна охоплювати не окремі компоненти, а одночасно всі складові підсистеми освіти - цілі, зміст, форми, технології, оцінку результатів навчання, структуру управління.

Державне управління, як визначає концепція адміністративної реформи в Україні, є видом діяльності держави, що полягає в здійсненні нею управлінського, організуючого впливу на ті сфери суспільного життя, які вимагають певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади.

Вирішити зазначені питання може системна концепція державного управління освітою, що ґрунтується на вітчизняних традиціях, зарубіжному досвіді та удосконаленні відповідної галузі державного управління за умов відсутності жорсткого ідеологічного контролю, докорінних структурних перетворень у народному господарстві, в цілому.

Вивчення механізму управління освітянською сферою набуває все більшої ваги й потребує глибокого системного реформування з метою збереження, а згодом і розширеного відтворення наукового потенціалу. Це зумовлює перебудову роботи вищої школи, її управління на основі державної політики, адекватної сучасним вимогам до спеціалістів.

Перші кроки до цього вже зроблено: працює Комісія з питань реформування освіти в Україні, затверджено Основні напрями реформування вищої освіти в Україні, формується новий тип управління навчальними закладами. Стратегічними питаннями перебудови й розвитку вузівської освіти займаються центральні керівні органи. На сьогодні в теорії та практиці державного управління освітою накопичено значний досвід, що може стати основою побудови досконалої системи державного управління освітою в Україні.

Головне завдання реформ полягає у забезпеченні відповідності системи управління освітнянським комплексом сучасним трансформаційним процесам, які відбуваються в суспільстві.

Одним із головних напрямів реформування системи освіти є удосконалення її фінансового механізму, що охоплював би процеси формування, розподілу та використання коштів. Так, з одного боку, фінансування системи підготовки кадрів здійснює держава, з Держбюджету через Міністерства та Комітети галузевих управлінь, а з іншого боку росте частка позабюджетного фінансування: залучаються кошти юридичних та фізичних осіб, міжнародних організацій. Урізноманітнення джерел фінансування освіти, зменшення в загальному обсязі фінансових ресурсів державної частки, вимагають посилення змісту регулюючої функції щодо фінансування.

Статистика свідчить, що прибутки від комерційної діяльності та плати за навчання юридичних і фізичних осіб займають вагоме місце. Частка недержавного сектору освіти в Україні становить приблизно 17% , а в деяких ВНЗ — 70-80%. У 2002 р. 2 тис студентів одержали державні кредити на навчання загальною сумою 5млн. грн., тобто 2500 грн. на одного студента [2, 217].

Держава повинна формувати розгалужену, гнучку систему фінансового управління, що передбачає цілий комплекс заходів стимулюючого характеру для суб'єктів фінансування. Запровадження такої функції є вимогою часу, обумовленою обмеженістю державних ресурсів.

Важливим напрямом реформування виступає активізація громадського середовища, що передбачає формування громадської думки щодо пріоритетності розвитку системи підготовки кадрів з метою розвитку суспільства. Необхідним є наближення освіти до загальновизнаних стандартів функціонування, що впливає з перспектив входження України до Європейського співтовариства. В першу чергу це стосується тривалості навчання (в більшості Європейських країн тривалість середньої освіти становить 12 років, а в деяких — 13-14 років). В системі вищої освіти передових Європейських країн на самостійну роботу студентів відводиться не менше 50% тривалості навчального навантаження, а в нашій системі навчання переважне місце займають лекції та семінари. Щодо системи оцінки знань, то на відміну від нашої п'ятибальної, в західних країнах

використовується модульно-рейтингова система, в якій враховується весь комплекс роботи студента над опануванням конкретною дисципліною. Проте, необхідно враховувати таке фундаментальне положення, що стандартизація освіти не повинна знищувати її національні особливості.

Створення нової концепції системи освіти повинно базуватись на ставленні суспільства до системи підготовки кадрів як передумови його успішного розвитку. Потребу постійно навчатись необхідно пропагувати на всіх рівнях державного і господарського управління. Тому необхідним є:

- розробка теоретичних основ сучасної системи університетської освіти, використовуючи при цьому сучасні зарубіжні досягнення;
- широке використання в навчанні новітніх інформаційних технологій;
- посилення зв'язків із зарубіжними закладами освіти, розширення можливостей щодо навчання в зарубіжних університетах;
- посилення орієнтації вищих навчальних закладів на практичне використання наукових знань у виробництві та бізнесі.

Головною метою заходів, спрямованих на вдосконалення системи освіти є створення умов для досягнення рівня і якості освітнього потенціалу та кадрового забезпечення країни у відповідність до трансформаційних вимог, зокрема інноваційного розвитку. Тому пріоритетом державної політики є розвиток наукової і освітньої галузей, зорієнтованих на перехід до інноваційної моделі національної економіки. Концепція інноваційного розвитку України передбачає:

- встановлення головних орієнтирів для розвитку освітнього потенціалу, які впливають з завдань освітнього забезпечення переходу економіки на інноваційну модель розвитку. Зокрема це стосується досягнення у найближчі п'ять років середнього рівня освіченості населення до 12 років і збереження тенденції до його нарощування, забезпечення умов, завдяки яким кожна дитина в країні у 8-річному віці вмела б читати, а всі випускники шкіл оволоділи комп'ютерною технікою, підвищення рівня охоплення навчанням у вищих навчальних закладах з природничих та технічних спеціальностей (до 20% молоді віком до 24 років);
- створення рівноцінних умов розвитку для навчальних закладів різних форм власності з поступовим наближенням їх структури до найбільш розвинутих країн Європи;
- збалансування обсягів наукових дисциплін та гуманітарних навчальних програм;

1) оптимізацію чисельності аспірантів та докторантів, виходячи з реальних потреб якісного і кількісного оновлення наукового персоналу країни, для чого необхідно встановити державні гранти аспірантам для виконання дисертаційних досліджень, здійснити поступовий перехід з двоступеневої системи підготовки кадрів вищої кваліфікації на одноступеневу, одночасно підвищивши науковий рівень підготовки фахівців через

магістратуру, створити за рахунок використання цільових державних коштів та міжнародної фінансової підтримки міжнародні наукові центри, в яких переважно буде здійснюватися підготовка висококваліфікованих дослідників, особливо з пріоритетних напрямів науки та техніки.

Ці та інші заходи будуть сприяти зростанню якості трудових ресурсів та ефективності використання освітнього потенціалу країни, підвищенню суспільного статусу освіченого, кваліфікованого працівника, переорієнтацію системи підготовки кадрів на потреби реальної економіки.

Важливим напрямом реформування системи освіти є створення відповідного організаційного механізму, який забезпечив би ефективність підготовки та перепідготовки кадрів. Необхідність таких змін зумовлена соціальними перетвореннями, що вимагають пошуку нових форм і засобів впливу на особистість, а також модифікації системи управління відповідно до економічного розвитку країни.

Особливу увагу органам управління освітою слід приділити підготовці кадрів на виробництві. Тут перспективною є кооперація малих і середніх підприємств, які вимагають значного поповнення кадрів за однотипними професіями, з метою впровадження раціональних форм навчання.

Важливе значення у підготовці фахівців має використання різноманітних методів навчання, їх системність та управління навчальним процесом.

Постійно використовувати один і той же метод недоцільно, оскільки знижується активність учнів та студентів при сприйнятті матеріалу; зменшується їх зацікавленість предметом; погіршується якість викладання тому що кожний метод має свої недоліки, які при вивченні однієї теми можуть бути непомітні, а стосовно іншої може бути абсолютно незастосовним. З іншого боку, постійна зміна методів навчання та управління на протязі одного заняття недоцільна, оскільки учні та студенти можуть не встигати переключатися. Тому переходи між застосуванням різних методів повинні бути поступовими та гнучкими.

Добір раціональних методів управління навчальним процесом також сприяє вирішенню поставлених завдань. Проте для здійснення такого вибору керівнику навчального закладу необхідно чітко структурувати мету і добре знати особливості використання кожного з методів. Лише за таких умов процес навчання буде ефективним.

Одним із важливих завдань навчального процесу є виховна функція. Зміст знань, навичок та умінь, творчої діяльності лише справляє виховний вплив, коли він є складовою частиною в систему цінностей учнів та студентів, відповідає їх потребам. Чим ширше коло цих потреб, тим більше можливостей виховного впливу.

Характерною ознакою постіндустріального суспільства (як і суспільства стійкого розвитку) є те, що знання та інформаційні технології

поєднані у ньому з високою духовністю, стають провідною продуктивною силою. Рівень людського капіталу кожної країни визначатиме якість життя суспільства і його безпеку в XXI ст.

В Україні свого часу було створено потужний науково-технічний потенціал, який сьогодні значною мірою втрачено. Істотно погіршилася інноваційна діяльність. Кризові явища в суспільстві негативно позначаються на науковому потенціалі держави. Перед Україною реально може постати загроза переходу до розряду відсталих країн „африканського типу”, в яких рівень освіченості суспільства не дозволяє не лише виробляти новітні технології, але й розуміти та сприймати їх.

За таких обставин, завданням першочергової ваги для України є збереження, та нарощування наукового потенціалу. Але без розв'язання проблем фінансування науки виконати це завдання неможливо. Відомо, якщо на науку виділяється менше 2% ВВП, то розпочинаються руйнівні процеси не лише в самій науці, а й в економіці та суспільстві в цілому. Чи не найголовнішою причиною цього є відсутність розширеного відтворення наукового потенціалу.

Реформи в науковій сфері України практично не відбуваються. Так, Національна академія наук України практично не змінила своєї структури, створеної за часів Радянського Союзу, хоча фінансування відтоді зменшилося майже в 20 разів. Безперечно, це призводить до розпорошення мізерних коштів, що виділяються з державного бюджету на фінансування фундаментальних досліджень. Кризові явища в економіці держави також не сприяють розвитку прикладної науки.

Відсутність належної оплати праці та перспектив реалізації потенціалу науковця зумовили в Україні не престижність наукової праці та від'їзд значної кількості вчених, переважно молодих, за кордон. Лише за останні два роки з України виїхало понад 1700 кандидатів і докторів наук.

Внаслідок деградації наукової галузі в промисловому та сільськогосподарському виробництві в нашій державі застосовуються відсталі, застарілі енерго- і ресурсномісткі технології.

Через випуск переважно не наукоємної продукції економічне зростання України та її соціальний розвиток стає утрудненим. При цьому, якщо врахувати, що це зростання досягається за рахунок неефективного використання природних ресурсів і кількісно оцінити завдану природному середовищу та здоров'ю населення шкоду, то результат часто буває негативним.

Попри всі витрати та негаразди Україна, однак, ще має можливості для того, аби в найближчому майбутньому посісти гідне місце серед розвинених країн Європи та світу. З окремих напрямів матеріалознавства, теоретичної фізики, математики, біотехнологій Україна поки що зберігає передові позиції. Українські вчені й тепер залучаються до співробітництва в межах численних наукових і науково-технічних проєктів.

Для нарощування та підвищення ефективності використання існуючого наукового потенціалу важливе значення має не тільки створення надійної нормативної системи захисту інтелектуальної власності та матеріальної мотивації праці науковців України, але й удосконалення підготовки фахівців вищої кваліфікації.

Важливе значення у вирішенні завдань, що стоять перед освітнім комплексом України, має приєднання України до Болонської угоди. Це буде сприяти також виходу нашої держави єдиний європейський ринок висококваліфікованої праці та підвищення конкурентоспроможності українських освітніх послуг. В підсумку це буде сприяти не тільки вирішенню внутрішньодержавних питань економічного і соціального розвитку та її інтеграції до Європейської спільноти, але й підвищенню престижу України у світі.

1. Кремінь В. Болонський процес: зближення, а не уніфікація//Дзеркало тижня. – 2003. - №48.
2. Україна у цифрах у 2002 році. Короткий статистичний довідник/ За ред. О.Г.Осауленка. – К.,2003.
3. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе. – М., 2002.